

Z výskumu dejín filozofie na Slovensku

INTUITIVISTICKÁ DEZINTERPRETÁCIA MARXIZMU V SLOVENSKEJ FILIZOFII

BLANKA ŠULAVÍKOVÁ, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

ŠULAVÍKOVÁ, B.: The Intuitivist Desinterpretation of Marxism in Slovak Philosophy. *Filozofia* 38, 1983, №. 5, p. 553.

The contribution is concerned with the history of Slovak philosophy in the years 1945 to 1948. It is focused on the campaign of the representatives of the intuitive realism which was launched against progressive opinions and the philosophy of Marxism in the period after the World War II.

In the paper the criticism and desinterpretation by intuitivism of Marxist-Leninist thinking, above all, in gnoseology is examined as it was in this sphere where the stress was laid by the intuitivists. In the end of the paper it is stated that due to its biased and anti-scientific character the intuitivist criticism and desinterpretation of Marxist-Leninist opinions could not exert any influence on the progress of Marxist philosophy in Slovakia and did not afflicted the development of the main line of philosophic thinking after 1945.

V období rokov 1945—1948 sa idealistická filozofia na Slovensku aktivizovala v boji proti pokrokovým zmenám a filozofii marxizmu-leninizmu. Jedným zo smerov, v ktorom sa táto tendencia výrazne prejavila, bol intuitívny realizmus.¹

Predstavitelia intuitívneho realizmu na Slovensku (J. Dieška, M. Chladný-Hanoš, P. Gula) sa spočiatku zameriavali len na kritiku pozitívizmu a kritického realizmu. Dialektický a historický materializmus sa stal terčom ich útokov hlavne po oslobodení. Dieška, ako to vyplývalo z jeho gnozeologického zamerania, sa sústreďoval najmä na teóriu odrazu a tie stránky marxistickej filozofie, ktoré s ňou bezprostredne súvisia. Nadväzoval na Losského spisy venované kritike dialektického materializmu, predovšetkým na prácu *Dialektický materializmus* (Praha 1938) a v mnohom z nej vychádzal.² Ofenzívny nástup intuitivistov proti marxizmu sa odráža i v obsahu Filozofického zborníka MS r. 1946, kde

¹ Filozofickým názorom intuitívneho realizmu a ich kritike sme sa venovali v článku *Problematika poznania v intuitívnom realizme N. O. Losského*. (*Filozofia*, 1981 č. 6.), preto sa nebudeme nimi širšie zaoberať.

² Losskij sám na Slovensku do polemiky s marxizmom výrazne nezasiahol. V čase jej kulminovania tu už nepôsobil (na bratislavskej univerzite účinkoval v r. 1942—1945). Konfrontácia s dialektickým materializmom bola však preň rovnako aktuálna ako pre jeho slovenských prívržencov. Jeho práca *Dialektický materializmus*, ktorá vyšla v Prahe v roku 1938 bola na Slovensku prístupná.

nachádzame množstvo príspevkov tohto charakteru. Hodnotia teoretickú nosnosť marxisticko-leninskej filozofie, „posudzujú“ jej logickú dôslednosť a vedeckú hodnotu. Najreprezentatívnejším príkladom ich prístupu je Dieškova rozsiahla štúdia *Problém noetického realizmu v Leninovom diele Materializmus a empiriokriticizmus*.

Intuitivistická kritika sa sústreďovala predovšetkým na tieto aspekty filozofie marxizmu-leninizmu: na materialistický monizmus, dialektickú metódu a jej aplikáciu pri vysvetľovaní prírodných, spoločenských a poznávacích procesov a najmä na kritiku dialektickomaterialistickej teórie poznania.

Losskij začína kritiku dialektického materializmu kritikou dialektickej metódy. Sústredil sa pritom na zákon protirečenia a tvrdí, že myšlienka o jednote protikladov porušuje pravidlo totožnosti a protirečenia, a preto je nesprávna. Dialektický zákon o jednote a boji protikladov posúva do formálno-logickej roviny. Vysvetľovanie javov touto cestou považuje za bezúčelné, pretože vývin sveta v jeho koncepcii je „božím tvorením“. Ako ďalšiu námietku voči dialektike Losskij uvádza často používaný názor, že dialektika a materializmus sa vylučujú. Materializmus podľa jeho názoru môže mať len formu mechanizmu, pretože: „dialektickosť, zaväzujúca k zložitosti a materializmus, vlečúci za sebou chudobnú jednostrannosť, sa oddeľujú ako voda a olej“. (16, s. 75) Uzatvára preto, že spojenie materializmu a dialektiky v jednej koncepcii môže byť len eklektické. Korene tohto názoru sú v samej povahe Losského učenia, podľa ktorého tvorivú schopnosť môže mať len ideálne súcno, kým hmota je zbavená vlastností vývoja. Z tohto aspektu sa obracia i proti materialistickej koncepcii hmoty a materialistickému monizmu. Tvrdí: „Kto postrehne organickú celosť sveta, vie, že v základe sveta spočívajú duchovné, ideálne princípy, nie však kúsky hmoty rozhádzané po priestore.“ (16, s. 31) Pridáva i známu námietku, že materialistický monizmus je neprijateľný preto, lebo vylučuje existenciu vedomia. Ak dialektický materializmus o ňom hovorí, nezastáva podľa Losského dôsledne stanovisko materialistického monizmu.

Keďže Losskij ontologizuje vedomie a chápe ho ako nezávislú realitu iného typu ako je hmota, jeho stanovisko k materialistickému monizmu je pochopiteľné. Marxisticky poňaté vedomie však predpokladá materiálneho nositeľa a je zlučiteľné s monizmom, protiklad hmoty a vedomia neinterpretuje ako ontologický. Podľa intuitívneho realizmu je však hmota produktom vzájomného pôsobenia ideálnych substancií, je len „procesom“, a nemôže byť ako taká základom sveta ani prejavom jeho jednoty. Losskij nemôže súhlasiť s jej dialektickomaterialistickou interpretáciou už aj preto, lebo vedie priamo k ateizmu. V tejto súvislosti sa púšťa aj do kritiky Marxovej tézy „bytie určuje vedomie“ a hovorí, že ak by platila táto téza, museli by byť všetky prejavy duševného a duchovného života považované za pasívnu nadstavbu na materiálnom živote ľudskej spoločnosti. Prehliada však, že táto námietka je opodstat-

nená v prípade vulgárneho ekonomizmu, nie však historického materializmu.

Vo svojej kritike marxizmu-leninizmu pokračuje Losskij v kritike dialektickomaterialistickej teórie poznania, proti ktorej argumentuje zo svojho stanoviska bezprostredného nazerania vonkajšieho sveta priamo v origináli. Dokazuje, že pocity ako sprostredkujúci faktor poznávacích obsahov, ako vnútorné stavy subjektu majú vždy privátny charakter. Dialektický materializmus, ktorý na pocitoch buduje, vyúsťuje podľa neho do subjektivismu a solipsizmu, pretože nemôže na základe pocitov dokázať poznateľnosť sveta. Hovorí: „Teória poznania dialektického materializmu, tvrdiac, že vo vedomí sú bezprostredne dané naše subjektívne psychické procesy (obrazy, odrazy a pod.), nemôže objasniť, ako je možné pravdivé vedenie o vonkajšom, najmä o hmotnom svete.“ (16, s. 71) Stotožňuje chápanie pocitov v dialektickom materializme s ich subjektivistickou interpretáciou a ďalej tvrdí, že rovnako ako v subjektívnom idealizme aj v marxizme vyplývajú tieto chyby z ochudobnenia skúsenosti o nadzmyslovú skúsenosť. Dialektickí materialisti podľa Losského „nadzmyslovú skúsenosť zavrhnújú, preto predpokladajú, že v skúsenosti sú dané len psychické stavy subjektu a jeho zmyslové predstavy o materiálnych, t. j. priestorovo sformovaných predmetoch.“ (15, s. 67) Zároveň praktickú činnosť nepovažuje za dostatočné kritérium pravdivosti a potvrdenie toho, že pocity vo svojej subjektívnej forme sú nositeľom objektívneho obsahu. Pretože nechápe subjekt ako materiálny systém, ktorý svojou praktickou činnosťou zabezpečuje svoju materiálnu existenciu, nepovažuje praktické pôsobenie a pretváranie za formu overovania jeho poznatkov.

V intenciách Losského kritiky polemizuje proti marxistickej filozofii aj Dieška. Predovšetkým sa stavia proti názoru, že objektívna realita nezávislá od vedomia má materiálnu povahu. Voči materialistickému monizmu argumentuje tvrdením, že ak Lenin stojí principiálne na jeho stanovisku, nemá právo hovoriť o vedomí.³ Tento argument je často používaný proti materializmu a používa ho, ako sme uviedli, Losskij. Zároveň obaja vystupujú proti Leninovmu „stotožňovaniu“ kategórie hmoty s „noetickým pojmom reality“. Vyhlasujú ho za „dvojakosť“ v interpretácii pojmu hmoty, ktorej sa vraj Lenin dopúšťa pri jeho definovaní „raz ako reality od vedomia nezávislej, raz ako ontologickej podstaty“. (5, s. 111) Na základe toho Dieška tvrdí, že v Leninovej práci¹ postráda „jasnú odpoveď na otázku, či uznáva vo svete princíp hmotný,

³ V dialektickom materializme sa vedomie chápe ako „funkcia“ vysokoorganizovanej hmoty, protiklad hmoty a vedomia je len relatívny. Hmotu a vedomie preto nemožno stavať proti sebe, akoby sa navzájom vylučovali: „Hranicami absolútnej nevyhnutnosti a absolútnej pravdivosti tohto relatívneho stavania proti sebe sú práve tie hranice, ktoré určujú „smer“ gnozeologického skúmania. Bolo by nesmiernym omylom operovať za týmito hranicami s protikladom hmoty a ducha, fyzického a psychického ako s absolútnym protikladom.“ (14, s. 210)

alebo aj duchovný“. (5, s. 113) Lenin podľa neho riešenie tohto problému jednoducho obchádza.

To, v čom vidí Dieška „dvojakosť“ pojmu hmoty, nie je však dvojaké chápanie tohto pojmu, ale dve stránky jeho vymedzenia. „Gnozeologické“ vyčlenenie ju vymedzuje ako „objektívnu realitu, ktorá je daná človeku v jeho pocitoch, ktorú fotografujú, kopírujú a odrážajú naše pocity, pričom jestvuje nezávisle od nich“. (4, s. 110) Toto vyčlenenie kategórie hmoty, ktorá je „ontologicky“ charakterizovaná ako pohybujúce sa časopriestorové súcno, predošlé nenarúša, ale ho viac osvetľuje. Na Dieškovu otázku, či dialektický materializmus zastáva názor, že vo svete jestvuje len princíp hmotný, Lenin jasne odpovedá: „Naše pocity sú podľa materialistu obrazmi jednej a poslednej objektívnej reality, poslednej nie v tom zmysle, že je už úplne poznaná, ale v tom, že okrem nej neexistuje a nemôže existovať iná realita.“ (14, s. 109) Proti materialistickému monizmu v práci *Absolútne kritérium pravdy* vystupuje i Losskij, podľa ktorého „Možno nájsť dôkazy o tom, že ustrojenie prírody je priamo protichodné predstavám, ktoré o nej majú materialisti. Nie psychické procesy závisia od materiálnych, ale naopak, materiálne procesy uskutočňujú sa vždy ako psychomateriálne alebo ako psychoidno-materiálne, pričom vedúca úloha patrí ich psychickému alebo psychoidnému aspektu.“ (15, s. 70) Tento názor podporil aj Gula. Podobne Dieška sa k nemu stavia tvrdením, že z toho, „že v prírodnej vede nie sme nikde svedkami existencie ducha, alebo že v praktickom živote sú prejavy vedomia, myslenia a pohybu vôbec viazané vždy s hmotou, nijako ešte nenásleduje materialistický monizmus“ (5, s. 133) a pokračuje v kritike marxizmu tvrdením: „Dialektický materializmus berie existenciu vonkajšej reality za fakt, daný bezprostredne obrazmi, pocitmi, o pravdivosti ktorých nepochybuje, Lenin nepodáva dôkaz o reálnej existencii vonkajšieho sveta.“ (5, s. 131)

Odvolanie na všeobecnú skúsenosť a stanovisko prírodných vied je podľa neho nepresvedčivé, pretože predpoklad reálnej existencie vonkajšieho sveta si vraj vyžaduje teóriu poznania, podľa ktorej je tento fakt výsledkom bezprostredného styku vedomia so samou realitou a nie iba s jej kópiou, obrazom. Preto dialektický materializmus nemôže dosahovať takú hĺbku, k akej sa prepracovala vplyvom súčasných vied filozofia ideálrealizmu, ktorá nepovažuje subjekt i objekt za materiálne a nevystačí jej pocit ako „fyziológický obraz“ materiálnej povahy.⁴ Dieška má na mysli odstránenie „povrchných“ materiálnych, časopriestorových obmedzení subjektu pri poznávaní, ktoré odstraňuje Losského intuícia, umožňujúca „v hĺbke“ bytia bezprostredne nazerať naozaj „neobmedzené“ objekty. Lenin, ktorý sa cez „pocity“ k nim nemôže dostať,

⁴ Dialektický materializmus však neredukuje pocit na fyziologický proces, ale považuje ho za psychický odraz, subjektívnu stránku fyziologických procesov.

podľa intuitivistov zotrúva na dogmatickom tvrdení vonkajšej reality a jej poznateľnosti.

Prívrženci intuitívneho realizmu sa však nevenovali kritike marxizmu len priamo, cestou štúdií, recenzií a informatívnych poznámok o teórii dialektického a historického materializmu, ale aj často cestou kritiky názorov Igora Hrušovského, ktorého obviňovali predovšetkým z nedôslednosti vo vzťahu k samotnému marxizmu. Ako príklad môže slúžiť príspevok Chladného-Hanoša, uverejnenom v spomínanom ročníku Filozofického zborníka *Okolo filozofie sociologickej školy hospodárskej*. Podnetom pre túto štúdiu bola Hrušovského práca *Engels ako filozof*. Ako sám autor udáva, k jej napísaniu ho vyprovokovalo i popularizovanie marxistických myšlienok cestou niekoľkých vydaní *Komunistického manifestu*, série brožúriek *Svet socializmu* a prác vydaných v edícii Knižnica marxizmu-leninizmu. Svoju kritiku uvádza slovami: „Už je azda čas, aby aj myslitelia, ktorí sa pridávajú iného svetového náhľadu, zaujali aj u nás na Slovensku stanovisko k takto filozofii tak usilovne propagovanej.“ (11, s. 251)

Autor prirovnáva marxizmus k rasovým teóriám, pretože vraj v oboch ide „o hermeticky uzavreté svety relatívnych právd (teda vlastne kolektívnych subjektívnych ilúzií, teda klamov, čiže neprávď)“. Kým v prvom prípade ide o pravdy-ilúzie rasové, „u marxistov-leninistov o pravdy-ilúzie triedne“. (11, s. 252) Ďalej Chladný-Hanoš napáda marxistické rozlišovanie filozofických smerov na materialistické a idealistické a vyhlasuje ho za „tradičný zastaralý spôsob vyjadrovania“. Toto delenie je podľa neho „prevzaté Marxom a jeho stúpecami od Feuerbacha a už dávno prevýšené novším podrobnejším delením“. (11, s. 252—253) Chladný-Hanoš má zrejme na mysli „realistické“ smery, ktoré sa podľa ich vlastnej mienky vymykajú tomuto deleniu. Autor ho nazýva „názvoslovím spred sto rokov“ a aj prekrúca tvrdením, že marxisti pod idealizmom rozumejú výlučne Hegla a pod materializmom kritický realizmus.

Materializmus podľa Chladného-Hanoša nie je zdôvodnený najmä v otázke, prečo treba odmietnuť jestvovanie duchovnej ríše. Marxisti by podľa neho mali nájsť nelogickosť v dôkazoch pre jestvovanie nesmrteľnej ľudskej duše a pre jestvovanie Boha. Správnosť teistického svetonázoru je podľa jeho názoru už „po tisícročia overená aj kladným uplatnením sa v praxi“, kým dokázanie základnej tézy marxistického svetonázoru podľa neho ešte stále chýba. Dogmatickosť vidí aj v marxistickom učení o dialektike, pretože podľa neho okrem dialektického spôsobu vývoja je dôležitý aj pohyb evolučný. Marxisti vraj evolučný, pomalý vývoj odmietajú a považujú ho za blud. Hoci bojujú proti metafyzike, „sami sú špekulatívnymi metafyzikmi“, pretože „dialektika ako všeobecná prírodná zákonitosť nie je dosiaľ nijako dokázaná“. (11, s. 257) Podľa jeho názoru aj keby sme prijali tvrdenie, že v prírode sa deje všetko dialekticky, nemohli by sme zároveň tvrdiť, že i vývoj ľudskej spoločnosti sa nevyhnutne musí diať dialekticky. Človek tvorí podľa

neho niečo úplne samostatné oproti celej ostatnej prírode, preto treba príliš veľa romantickej smelosti pre tvrdenie, že sa aj na neho vzťahujú prírodné zákonitosti. Chladný-Hanoš tu na potvrdenie svojho presvedčenia o nemožnosti aplikácie dialektiky na živú prírodu opakuje názory, ktoré publikoval už skôr v stati *Zákonitosti vývinu a stupne ich overenia*, kde bojuje proti Darwinovej evolučnej teórii. Najostrejšie však vystupuje proti vnášaniu dialektiky do teórie poznania. Aj poznanie podľa neho „podlieha neúprosne tej marxistami zdogmatizovanej pravde, že všetok pohyb na svete je samá dialektika“. (11, s. 250)

Proti dialektickému chápaniu absolútnej a relatívnej pravdy namieta: Ak nejestvuje absolútna pravda, nemôže platiť ani dialektický materializmus. K tvrdeniu, že ak neuznáme absolútnu pravdu, nemôžeme nič vypovedať o svete, Chladný-Hanoš pridáva názor, že pravdu nemožno chápať ako proces. Ak podľa neho konštatujeme istý fyzikálny jav a aj ho slovne formulujeme, „pravda sa teda narodila na svet, nie je ešte len v stave zrodu, nie je procesom. Pre presné fyzické okolnosti, v ktorých bola objavená, je platná teraz, bola platná predtým a bude platná naveky.“ (11, s. 261) Pravdu je podľa neho potrebné chápať scholasticky ako „adaequatio mentis et rei“.

Chladný-Hanoš stotožňuje marxistické učenie o relatívnej a absolútnej pravde s postojom extrémneho relativizmu,⁵ zahmlieva obsah, ktorý vyjadruje. Absolútnu pravdu charakterizuje ako absolútne úplné poznanie, ktoré sa na základe princípu relatívnej pravdy nikdy nedosiahne. Dialektický materializmus však týmto pojmom charakterizuje špecifický aspekt každého pravdivého poznania. Absolútna a relatívna pravda sa nevzťahujú na rozličné formy poznania, ale na rozličné aspekty jedného a toho istého poznania. Tým spôsobom sa absolútna pravda prejavuje v rozvíjaní poznania ako kontinuita procesu poznania. Z marxistického učenia o relatívnej a absolútnej pravde teda nevyplýva, ako to tvrdí Chladný-Hanoš, že „skutočnej pravdy na svete ešte niet“ a že podľa marxizmu „jestvujú len relatívne pravdy, teda bludy“. (11, s. 261—262) Lenin sám kritizoval filozofický relativizmus a odhaľoval jeho neudržateľnosť práve na základe učenia o relatívnej a absolútnej pravde. Ukázal, že nové vedecké poznanie úplnejšie a jasnejšie odráža objektívny svet, neodmieta predchádzajúce poznanie, ale ho dialekticky neguje.

Aby Chladný-Hanoš ešte viac potvrdil nesprávnosť marxistického chápania pravdy, odvoláva sa na morálne dôsledky, ku ktorým vraj vedie „marxistický relativizmus“. Tento jednoznačne podľa jeho mienky vedie k „mravnostnému relativizmu“. Podobný argument používa aj pri argumentácii proti materialistickému monizmu, ktorý stavia do svetla

⁵ Dieška zas, na rozdiel od Chladného-Hanoša tvrdí, že Lenin považuje naše poznanie za absolútne. Jednotu absolútnej a relatívnej stránky poznania považujú za nemožnú, keďže podľa ich názoru uznáme buď relatívnosť alebo absolútnosť našich poznatkov.

nepriateľa mravnej zodpovednosti ľudského ducha: „Koľko zápalu za všetko dobré, ideálne, krásne a veľkorysé donieslo so sebou presvedčenie o nesmrteľnosti a názor o jestvovaní nadčasového a nadpriestorového ducha. Čo zas praktické zdôrazňovanie opačného názoru bude znamenať pre ľudské dejiny, o tom nás dejiny už zaiste čoskoro dôkladne poučia, ak ešte nepoučili.“⁶ (11, s. 262) Chladný-Hanoš varuje ľudstvo pred marxizmom, akoby uctievanie boha niekedy v histórii zabránilo medziľudským alebo medzištátnym konfliktom a tento názor neváha vysloviť bezprostredne po skončení druhej svetovej vojny.

Proti historickému materializmu sa obracia aj v otázke vyčlenenia materiálnej výroby ako základu života ľudskej spoločnosti, proti „ďalekosiahlemu zdôrazneniu hospodárskeho činiteľa v dejinách“. (11, s. 263) Na podporu svojho stanoviska, že hybným motívom historického vývinu nie je materiálna výroba, ale duchovné motívy, uvádza názory P. Sorokina, ktorý podľa neho podal „zdrvujúcu kritiku ekonomistov“. „Vznik kultúrnych nadstavieb nemôže byť dielom hospodárskeho základu“, opakuje po Sorokinovi a podporuje tento názor Masarykom i bibliou. Veľkých hýbateľov dejín tvoria čisté duchovné idey a na stváranie dejín samostatne pôsobia „čisté mimoeconomické záujmy“ hovorí a dodáva, že aj vzostupný vývoj spoločnosti v hospodárskej oblasti „treba pripísať k dobru nie hmotným záujmom, ale idealistickému, nad hmotu povýšenému zápalu mocných sociálnych reformátorov“. (11, s. 265) O to viac sa to podľa neho týka historického vývinu vôbec: „Všetky rozpory v lone ľudského rodu sa dajú riešiť evolučne, za zelenými stolmi univerzít i diplomatických siení, a nie revolučne, násilnými prevratmi.“ (11, s. 266)

Oproti Dieškovej kritike marxizmu kritika Chladného-Hanoša vyznieva nepriateľskejšie. Je to dané tým, že sa dotýka priamo ideologických aspektov marxizmu, kým Dieška sa k nim stavia rezervovanejšie a snaží sa zachovať rámec „noetickej diskusie“, zohľadňujúc zrejme príklon spoločenskej atmosféry doľava, ktorý sa na Slovensku odohrával. Napriek tomu, že propagátori intuitívneho realizmu zahrnuli do kritiky marxizmu aj ideologické a etické stránky, možno vcelku povedať, že hlavný dôraz ich kritiky bol sústredený na marxistickú teóriu poznania.

Všetky ťažkosti dialektického materializmu v „noetike“ podľa intuitivistov pramenia z mylnej „teórie obrazov“. Práve z nej vyplýva podľa nich to, že marxizmus sa nevie vyrovnáť s riešením psychofyzického problému, ani dokázať existenciu vonkajšieho sveta a pravdivosť našich poznatkov.

Dialektický materializmus, ako hovorí Dieška, sa usiluje vysvetliť možnosť poznania vonkajšej reality pomocou „obrazov, odrazov, ktorými sú pocity. Pretože pocity sú v bezprostrednom kontakte s vonkajšou realitou, sú článkom, ktorý umožňuje preklenúť transcenciu medzi

⁶ Ako dôkaz nebezpečnosti marxizmu pre históriu napokon cituje Napoleona: „Bez Boha a nesmrteľnosti sa ľudia pobijú o každú hrušku.“ (11, s. 262)

subjektom a objektom. Marxizmus týmto podľa Diešku rieši problém transcencie subjektu a objektu, ale len na základe „povrchných“ materiálnych princípov. Keďže subjekt a objekt majú v materializme hmotnú povahu, má ju podľa Diešku aj „pocit“ ako „fyziológický“ odraz predmetu a svojím materiálnym pôsobením môže preklenúť priepasť medzi materiálnym subjektom a materiálnym objektom. Tento výklad však podľa neho nedosahuje žiadajú hĺbku, pretože z materialistického hľadiska nemožno v žiadnom prípade zodpovedať otázku platnosti našich poznatkov o skutočnosti.

Ak podľa Diešku Lenin „neuznáva okrem pocitov, „obrazov“ v našom vedomí nijakú inú možnosť v subjekte uchopiť vonkajšiu realitu, ak akýkoľvek duchovný akt je z hľadiska materialistickej teórie poznania vylúčený, vtedy poznávanou realitou sú len tieto pocity, prípadne je vonkajšia realita vo svojej podobnosti, zhodnosti s odrazmi v nás nekontrolovateľná, lebo je nášmu poznaniu mimo pocitov neprístupná“. (5, s. 121) Týmto Dieška pripisuje dialektickému materializmu chápanie pocitu ako čisto materiálneho. Lenin sám vystupuje proti redukovaniu pocitov na materiálne procesy a hovorí, že „od vulgárnych materialistov Vogta, Büchnera a Moleschotta sa Engels dištancoval medziiným práve preto, lebo sa prikláňali k náhľadu, že vraj mozog vylučuje myšlienku tak isto, ako pečeň vylučuje žlč“. (14, s. 41) Náhlady dialektického materializmu podľa neho „nespočívajú v tom, aby sme vyvodzovali pocit z pohybu hmoty, alebo ho redukovali na pohyb hmoty, ale v tom, že pocit uznávame za jednu z vlastností pohybujúcej sa hmoty“. (14)

Dieška dialektickomaterialistický pocit stotožňuje s intuitívno-realistickým chápaním, ktorý sám pod pocitom rozumie „fyziológický impulz“, ktorý stimuluje naše „ja“ zamerať na predmet poznávania duchovných intencionálnych aktov, na základe ktorých vzniká intuícia. Predstavuje dialektickomaterialistické „pocity“ ako fyziologické stimuly. Rozdiel medzi intuitivizmom a marxistickou teóriou poznania podľa Diešku spočíva len v „hĺbke“ dosiahnutého riešenia. Marxistické riešenie je podľa neho vo vzťahu k intuitivistickému „len“ nedostatočné a povrchné. Základný rozdiel medzi dialektickým materializmom a intuitívnym realizmom vidí Dieška inde: „v oblasti čiste metafyzickej“, kde marxizmus ruší dualizmus ducha a hmoty v zmysle materialistického monizmu, kým intuitivizmus tiež ruší tento dualizmus, ale práve v opačnom smere.

Tento omyl marxizmu podľa Diešku pramení v mylnom zdôvodňovaní filozofických predpokladov prírodovedeckými poznatkami. Tvrdí, že filozofiu nemožno robiť závislú od niektorej inej vedy, dokonca od prírodovedy. Dialektický materializmus nemôže dosiahnuť vedeckosť práve preto, že sa opiera o stanovisko praxe a prírodných vied. Týmto Dieška sám odsúva filozofiu intuitívneho realizmu do oblasti neživotnej, od skutočnosti odtrhutej špekulatívnej teórie, nerešpektujúcej vývin poznania a bagatelizujúcej význam vied.

Ďalej Dieška vysoko oceňuje Lenina za tvrdenie, že vonkajšia rea-

lita nám je daná bezprostredne v pocitoch.⁷ Hlása teda podľa Diešku na rozdiel od kritického realizmu, bezprostrednosť poznania. Avšak vzápätí sa pýta: Keď vnímam strom, „poznávam v takomto prípade originálny vonkajší strom, ktorý je o päť metrov vzdialený od okien mojej pracovne, alebo len jeho „odraz“ v mojom oku?“ Dochádza k záveru, že podľa dialektického materializmu poznáme iba obraz v oku a vonkajší, originálny strom nie je nám nijako prístupný. Dialektický materializmus potom označí za typickú „Abbildtheorie“, podľa ktorej „nie je možné dokázať platnosť a pravdivosť, ba ani podobnosť obrazu, i keď je čisto viditeľný, ba i fotografovaný (na sietnici oka) a pôvodninou, lebo tá nám je večne zastretá, neprístupná“. (5, s. 136)

Pre dialektický materializmus tak vyplývajú pri vysvetľovaní poznávacích obrazov (podľa Diešku) rovnaké dôsledky ako pre subjektivizmus, v ktorom platí, že nakoľko vedomie obsahuje len subjektívne obsahy, vonkajší predmet nám nie je prístupný. Lenin však ukazuje rozdiel oboch prístupov takto: „Pre materialistu je »fakticky daný« vonkajší svet, ktorého obrazom sú naše pocity... Pre idealistu je »fakticky daný« pocit, pričom sa vonkajší svet pokladá za »komplex pocitov«“. (14, s. 95) Dieška však považuje pocit rovnako ako subjektívni idealisti za prekážku v dôkaze o existenciu vonkajšej reality, preto sa i na neho vzťahujú Leninove slová: „Sofistika idealistickej filozofie je v tom, že sa pocit nepokladá za spojenie vedomia s vonkajším svetom, ale za múr, oddeľujúci vedomie od vonkajšieho sveta.“ (14, s. 45) Dieška napokon nerešpektuje ani rozdiel medzi kritickorealistickým „symbolizovaním“ a dialektikomaterialistickým „odrážaním“ predmetu vo vedomí.

Dialektický materializmus nepovažuje „obraz“ za symbol vonkajšieho predmetu vo vnútornom svete vedomia, ktorý je vo vzťahu k nemu v postavení znaku. „Zobrazenie nevyhnutne a neodvratne predpokladá objektívnu realitu toho, čo je „odrážané“ (14, s. 201), hovorí Lenin. Teda pocit ako elementárna forma psychického odrazu nie je iba „reprezentáciou“ objektívneho vo vedomí, ale je „pocitovaním“ objektívneho v pretvorenej, subjektívnej podobe. Toto „pocitovanie“ vzniká vo výsledku kauzálneho pôsobenia objektívneho sveta cez zmyslové orgány. Ako výsledok fyzikálnych a fyziologických procesov, ako subjektívna stránka fyziologických procesov špecificky organizovanej hmoty — mozgu, nesie si so sebou objektívnu informáciu o vonkajšom svete. Lenin zastáva „materialistickú tézu, že vedomie je vnútorným stavom hmoty“. (14, s. 75) Ako také nie je teda v postavení samostatnej reality, akéhosi ontologického „ideálneho súcna“. Pociťovanie nie je potom novou objektívnou realitou, ale „vnútorným stavom“ špecifických mozgových procesov. Vlastnosť vytvárať subjektívne obrazy vo vedomí je v dialektickom ma-

⁷ Má na mysli slová, ktoré v tejto súvislosti Lenin hovorí: „pre každého materialistu je pocit naozaj bezprostredným spojením vedomia s vonkajším svetom, je zmenou energie vonkajšieho sveta na fakt vedomia.“ (14, s. 45)

terializme viazaná na predpoklad, že „každá hmota má schopnosť, ktorá je v podstate príbuzná pocíťovaniu, schopnosť odrazu“. [14, s. 80]

Dialektickomaterialistický pojem odrazu vo vedomí je zviazaný s úplne inými charakteristikami ako „teórie obrazov“, s ktorými ju stotožňuje Dieška. Predovšetkým, ako sme už uviedli, predpoklad „odrazu“ ako „zobrazenia“ vnútorne predpokladá existenciu toho, čo je zobrazované, t. j. existenciu objektívneho sveta nielen predpokladá, ale je na ňu kauzálnu-geneticky viazaný. Táto väzba si zároveň „vyžaduje“ vzťah podobnosti odrážaného vo vzťahu k odrazenému, „uchovanie“ objektívneho obsahu v subjektívnej, pretvorenej podobe. Dialektickomaterialistický termín „odraz“ vyjadruje adekvátne zobrazenie (hoci nie absolútne) vonkajších javov, a je v protikladnom postavení k termínu „znaku“, ktorý označuje ľubovoľný obsah a jeho väzba s predmetom má podmienený charakter. Nie je s ním v kauzálnu-genetickom vzťahu.⁸ Predpoklad „odrazu“ oproti iným riešeniam vytvára východisko pre vysvetlenie možnosti poznávania vôbec a zachováva existenciu vonkajšej reality. Vo svojom samotnom základe predpokladá existenciu „zobrazeného“ a jeho relatívnu zhodu s objektívnou skutočnosťou. Prekonáva tak bariéru medzi subjektívnym svetom vedomia a vonkajšou realitou.

Keď dialektický materializmus hovorí o subjektívnom odraze predmetu vonkajšieho sveta v ľudskom vedomí, má na mysli nie znakovú, symbolickú sprostredkovanosť, ale sprostredkovanosť kauzálnu-genetickú. Medzi objektami, ktoré sú v tomto vzťahu, je vzťah podobnosti, pretože na vytváraní účinku (poznávacieho obsahu sa zúčastňuje príčina [vonkajší objekt] a v pretvorenej forme sa uchováva.⁹ Účinok, v tomto prípade obraz, musí mať teda moment podobnosti. V prípade poznávacieho vzťahu má táto kauzálna súvislosť povahu praktickej materiálnej činnosti, historicky podmienenej, v ktorej tento obraz ako interiorizovaná forma praktickej činnosti vzniká. Dialektickomaterialistický pojem „odraz“ sa líši od kritickorealistickej interpretácie „vnútorných obrazov“ symbolického charakteru a je viazaný na také predpoklady, ako je jestvovanie všeobecnej súvislosti vzájomného pôsobenia jedného materiálneho systému na druhý, uchovanie štruktúry odrážaného v štruktúre odrážajúceho v zmenenej a pretvorenej forme. Kritický realizmus nevyčleňuje medzi znakom a jeho predlohou (objektom a jeho obrazom) vzťah podobnosti. Nemá preto na základe čoho ukázať ani len na približnosť našich poznatkov s vonkajšou skutočnosťou. Ako vidno, medzi dialektickomaterialistickým a kritickorealistickým chápaním obrazov je rozdiel, ktorý nespočíva len v ich gnozeologickom určení. Aby sa „reprezentácia“ priblížila materialistickému „odrazu“, je nevyhnutné prijať rad materialistických určení. Na základe kritickore-

⁸ Pozri napr. Mantatov V. V.: *Obraz, znak, uslovnosť*. Moskva, 1980.

⁹ Viď. napr. V. Černík, J. Viceník, E. Farkašová: *Teória poznania*. Bratislava 1980; J. Zeman: *Teorie odrazu a kybernetika*. Praha 1978; J. Štoff: *Modelirovanije i filozofija*. Moskva 1966.

alistického chápania obrazov je naozaj, ako to vystihli aj intuitívni realisti, ohrozená samotná téza objektívnej existencie sveta, pretože nemôže hovoriť o žiadnej zhode našich poznatkov s vonkajšou skutočnosťou. Pre dialektický materializmus však táto výhrada neplatí. V tejto súvislosti Lenin tiež hovorí: „Ak pocity nie sú obrazy vecí, ale len znaky a symboly, nemajúce s nimi „nijakej zhody“, potom je počiatočný ... materialistický predpoklad otrásený a existencia vonkajších predmetov je vydaná v pochybnosť.“ (14, s. 100)

V tejto súvislosti sa ešte zastavme pri námietkach proti dialekticko-materialistickému kritériu pravdy, tak ako ich formulujú intuitívni realisti.

Prax podľa intuitívneho realizmu nemôže dokazovať platnosť nášho poznania, pretože „hľadáme príčinu a nie dôsledok, ktorý je známy z praxe,“ hovorí Dieška. (14, s. 119) Dialektický materializmus „zamieňa dôvod za dôsledok, t. j. vysvetľuje príčinu účinkom“. Príčinou toho, že poznatok sa dá uplatniť v praxi, je to, že je pravdivý aj mimo nej, a nie naopak, že by práve prax dokazovala jeho pravdivosť. Poznatok je v intuitívnom realizme pravdivý sám osebe. Nič iné, ako je on sám, nemusí dokazovať jeho platnosť, pretože „poznávame originál a nie kópiu“ vonkajšej skutočnosti. Len „samosvedectvo“ predmetu o sebe je správnym kritériom našich poznatkov. Teória, ktorá ho nezastáva, nemôže tvrdiť nezávislosť vonkajšieho sveta a ani jeho poznateľnosť. Také je stanovisko intuitívnych realistov k otázke poznateľnosti sveta a jej kritérií, preto jedine intuitívny realizmus môže obhájiť realistické postuláty a nárokovať si právo na vedeckosť. Dialektický materializmus podľa Diešku by mal opustiť povrchné praktické stanovisko a zamerať sa na „rozumové verifikačné myšlienkové zdôvodňovanie“. V tom mu však bráni materialistický monizmus a nesprávna teória obrazov.

Nakoľko prax nič nehovorí podľa Diešku o platnosti našich poznatkov, vyhlasuje, že Lenin trvá na dogmatickom tvrdení vonkajšieho sveta a jeho poznateľnosti. Intuitívny realizmus však dogmatizmom nie je, pretože toto tvrdenie nemusí dokazovať, nakoľko poznanie je „originálne“ a nepotrebuje žiadne overenie v praxi. Resumé intuitivistickej kritiky dialektickomaterialistickej teórie poznania je takéto: V intuitívnom realizme je pocit len stimulujúcou zložkou, len podnet, podnecujúci naše „ja“ usmerniť pozornosť na predmet vonkajšieho sveta, ktorý pôsobí na naše zmyslové orgány. V základe poznávacieho procesu sú potom intencionálne akty čisto duchovnej povahy, usmerňované bezprostredne na originálny predmet a preto, že sú povahy nehmotnej, sú schopné uchopiť predmet priamo v origináli. Dialektický materializmus podľa intuitivistov zostáva iba na hmotných materiálnych procesoch, preto sa nemôže dostať k podstate poznávania. Je to dané tým, že dialektický materializmus sa dovoľáva výsledkov a stanoviska prírodných vied, kým intuitívny realizmus „dopĺňa“ toto metodické stanovisko ešte presnou analýzou vedomia, na základe ktorej sa absolútne presvedčame, že

v poznaní sú dané nielen fakty fyzické a fyziologické, ale aj čisto psychické (ako sú intencionálne akty rozlišovania, porovnávania, pamäti, spomínania atď.) a že okrem zážitkov vonkajšieho sveta je nám bezprostredne dané aj jadro nášho vedomia, t. j. duchovný princíp „ja“ [5, s. 138]

Preto podľa Diešku nie je správny názor, že intuitívny realizmus a dialektický materializmus sa rozchádzajú aj v tom, že jeden je vedeckejší ako druhý. Medzi nimi nevyčleňuje vzťah protikladnosti, ale pomer „nadradenosti“. Dialektický materializmus zostáva „iba na odvolávaní sa na prírodné vedy, inými slovami, používa v noetike metodického naturalizmu, kým intuitívny realizmus dopĺňa túto metódu podstatnou noetickou metódou, tzv. analýzou vedomia“. [5, s. 140]

Snaží sa tým v nových spoločenských podmienkach zmierniť principiálnu odlišnosť oboch koncepcií a skryť ich radikálnu antagonickosť v snahe udržať pre intuitívny realizmus aspoň také právo na existenciu, aké si v tomto období získavala na Slovensku filozofia marxizmu-leninizmu. Intuitivistická kritika a protimarxistická agitácia však na procese prebojovávania marxizmu nemohla nič zmeniť. Mohla mať síce istý vplyv na nábožensky zmýšľajúcu inteligenciu, ale v radoch pokrokovejších vedeckých a kultúrnych pracovníkov si intuitívny realizmus so svojou mystikou a iracionalizmom nezískal prívržencov, ktorí by ho hájili v spore s dialektickým materializmom. Preto ani neovplyvnil hlavnú tendenciu myšlienkového vývinu na Slovensku.

LITERATÚRA

1. DIEŠKA, J.: Kritický či intuitívny realizmus. Bratislava 1944.
2. DIEŠKA, J.: Výhľady slovenskej filozofie. Jej úskalia a budúcnosť. In: Filozofický zborník, 1946, č. 2—3.
3. DIEŠKA, J.: 100 rokov filozofie marxizmu. In: [č. 2].
4. DIEŠKA, J.: Lenin, V. I.: Materializmus a empiriokriticizmus. In: [2].
5. DIEŠKA, J.: Problém noetického realizmu v Leninovom diele Materializmus a empiriokriticizmus. In: [2].
6. ENGELS, F.: Dialektika prírody. Bratislava 1976.
7. ENGELS, F.: Anti Dühring. Bratislava 1962.
8. GULA, P.: O knihe I. Hrušovského *Vývin vedeckého myslenia*. Filozofický zborník 1943, č. 1.
9. HRUŠOVSKÝ, I.: Losského teória pravdy. Philosophica slovaci 1946, r. 1.
10. HRUŠOVSKÝ, I.: Dieška o Leninovi. Philosophica slovaci 1946, r. 1.
11. CHLADNÝ-HANOŠ, M.: Okolo filozofie sociologickej školy hospodárskej. In: [2].
12. CHLADNÝ-HANOŠ, M.: Zákonitosti vývinu a stupne ich overenia. Filozofický zborník 1944, č. 1—2.
13. LENIN, V. I.: Filozofické zošity. Bratislava 1980.
14. LENIN, V. I.: Materializmus a empiriokriticizmus. Bratislava 1952.
15. LOSSKIJ, N. O.: Absolútne kritérium pravdy. Martin 1946.
16. LOSSKIJ, N. O.: Dialektický materializmus. Praha 1938.
17. ZEMAN, J.: Teorie odrazu a kybernetika. Praha 1978.
18. ČERNÍK, V. — FARKAŠOVÁ, E. — VICENÍK, J.: Teória poznania. Bratislava 1981.
19. MANTATOV, V. V.: Obraz, znak, uslovnosť. Moskva 1980.
20. ŠTOFF, V. A.: Modelirovanije i filozofija. Moskva 1966.